

**JEZUS EN DE JOODSE WORTELS
VAN DE EUCHARISTIE**

Brant Pitre

**JEZUS EN DE JOODSE WORTELS
VAN DE EUCHARISTIE**

Jade 15

JADE

1. Enrique Monasterio – *De Kerststal van God*
2. Edward Poppe – *Een bloemlezing*
3. Scott en Kimberly Hahn – *Rome, ons thuis*
4. Flavio Capucci – *De kracht van God*
5. Raniero Cantalamessa – *Leven in Christus*
6. Scott Hahn – *Het Bruiloftsmaal van het Lam*
7. Scott Hahn – *Redenen om te geloven*
8. Scott Hahn – *Wees gegroet, Koningin*
9. Marcellino D'Ambrosio – *De Katholieke Kerk verkennen*
10. Jutta Burggraf – *Persoonlijke vrijheid*
11. C. John McCloskey, pr. en Russell Shaw – *Evangelisatie en bekering*
12. Russell Shaw – *Waarde en waardigheid van het menselijk lijden*
13. Scott Hahn – *Tekenen van leven*
14. Lawrence G. Lovasik – *De verborgen kracht van vriendelijkheid*
15. Brant Pitre – *Jezus en de Joodse wortels van de Eucharistie*
16. Alphonse Vidal – *De poort van het geloof*
17. Mariano Fazio – *Paus Franciscus - Sleutels tot zijn denken*
18. Arturo Cattaneo (red.) – *Getrouwde priesters?*
19. Hugo de Azevedo – *Missie voltooid*
20. Pedro Casciaro – *Meer dan je durft te dromen*
21. Scott Hahn – *Katholieken evangeliseren*

Oorspronkelijke titel:

Jesus and the Jewish roots of the eucharist

© 2011 by Doubleday Religion

Doubleday®

New York

Nederlandse uitgave – *Jezus en de Joodse wortels van de Eucharistie*

Vertaald uit het Engels door Renee de Roo-Raymakers

Bijbelcitaten zijn gebaseerd op de Willibrordvertaling 1978

© Stichting De Boog, Amsterdam 2020 (tweede druk)

Co-uitgever: Uitgeverij Betsaida, 's-Hertogenbosch

Afbeelding aan de voorkant:

Het laatste avondmaal, van de Perea-meester.

Correspondentieadressen:

Stichting De Boog
Herenstraat 41
3512 KB UTRECHT
info@deboog.nl
www.deboog.nl

Uitgeverij Betsaida
Papenhulst 4
5211 LC 's-HERTOGENBOSCH
info@betsaida.org
www.betsaida.org

INHOUD

Woord van dank	9
Voorwoord door Scott Hahn	11
Inleiding	15
Hoofdstuk 1	
Het mysterie van het Laatste Avondmaal	25
Jezus en het jodendom	25
Gij moogt het bloed niet drinken	26
Kijken met joodse ogen van vroeger	30
Hoofdstuk 2	
Waar wachtten de joden op?	35
Wat voor Messias?	35
De hoop van de joden op een nieuwe exodus	36
1. De nieuwe Mozes	37
2. Het nieuwe verbond	40
3. De nieuwe tempel	44
4. Het nieuwe beloofde land	49
Jezus en de nieuwe exodus	53
Hoofdstuk 3	
Het nieuwe paasfeest	59
De bijbelse wortels van het paasfeest	61
Stap 1: Kies een gaaf lam van het mannelijk geslacht	61
Stap 2: Offer het lam	62
Stap 3: Strijk het bloed van het lam uit	63

Stap 4: Eet het vlees van het lam	65
Stap 5: Maak deze dag tot een gedenkdag	67
Hoe werd het paasfeest in de tijd van Jezus gevierd?	68
Het paasoffer in de tempel	69
De kruisiging van de paaslammeren	72
Deelnemen aan het eerste paasfeest	73
Het paasfeest van de Messias	75
Jezus en het nieuwe paasfeest	77
Je moet van het lam <i>eten</i>	82

Hoofdstuk 4

Het manna van de Messias	87
Het manna in de tabernakel	88
Het brood van de wereld die komen gaat	94
Het manna van het begin van de schepping	95
Eeuwig brood in de hemelse tempel	96
Het manna van de Messias	98
Jezus en het nieuwe manna	100
“Geef ons heden ons bovennatuurlijk brood”	101
Jezus’ preek in de synagoge over het brood van het leven	105
“Deze taal stuit iemand tegen de borst”	111
Eerste sleutel: het mysterie van Jezus’ godheid	115
Tweede sleutel: het mysterie van de verrijzenis	118

Hoofdstuk 5

Toonbrood	123
Brood van het aangezicht	124
Het brood van het gelaat van God	124
Het brood van het ‘eeuwigdurend verbond’	128
“Ziehier, Gods liefde voor u”	131
Het toonbrood en de priester Melchisedek	131
Het wonderbaarlijke brood van de gouden tafel	133
Het brood in de tempel	135
Het ‘gelaat’ van God zien	136
Jezus en het nieuwe toonbrood	138

Koning David en het toonbrood	139
De priesters in de tempel en het toonbrood	142
Meer dan de tempel	143
Het brood en de wijn van Jezus' aangezicht	144
Werkelijke tegenwoordigheid	147

Hoofdstuk 6

De vierde beker en Jezus' dood	151
De vorm van het joodse paasmaal	152
Vier bekers wijn	153
De eerste beker: inleidend ritueel	154
De tweede beker	156
De derde beker: het nuttigen van het maal	158
De vierde beker: afsluitende rituelen	158
Bleef Jezus tot het einde toe bij het Laatste Avondmaal?	160
Hoeveel bekers bij het Laatste Avondmaal?	161
Jezus' gelofte en de vierde beker	163
Jezus' gebed in Getsemane	165
Ik heb dorst	167
Het joodse gebruik stervenden wijn te drinken te geven	168
Het nieuwe offer van het nieuwe paasfeest	170

Hoofdstuk 7

De joodse wortels van het christelijk geloof	173
<i>Pascha</i> betekent voorbijgaan	174
Het nieuwe paasfeest in de vroegchristelijke tijd	176
Het nieuwe paasfeest vandaag de dag	178
De schaduw van het manna	181
Het nieuwe manna in de vroegchristelijke tijd	184
Het nieuwe manna vandaag	187
Tot gedachtenis aan mij	188
Het toonbrood in de vroege christenheid	190
Het toonbrood vandaag	192

Hoofdstuk 8

Op weg naar Emmaüs 197

De joodse hoop op de verrijzenis 197

Blijf bij ons 198

Noten 203

Woord van dank

Meer dan vijf jaar geleden nodigde mijn goede vriend en collega dr. Chris Baglow, nu behorend tot het Notre Dame Seminary in New Orleans, mij uit voor katholieke priesters een toespraak over de eucharistie te houden. In die tijd had ik heel wat onderzoek naar oude joodse gebruiken en geloofspraktijken gedaan, maar eigenlijk nog niet naar de eucharistie. Om het simpel te zeggen, ik was nogal onthutst. Wat zou ik, als leek, te berde kunnen brengen voor honderd priesters die hun hele leven aan de eucharistie hebben gewijd? Als ik het me goed herinner, gaf Chris me ongeveer het volgende advies: “Maak je geen zorgen, zeg gewoon iets over de bijbelse wortels van de eucharistie.” Het was een goed advies. Vanuit zijn suggestie ontstond een lezing met als titel “Jezus en de joodse wortels van de eucharistie”. Vanaf dat moment heb ik heel wat keren dezelfde lezing gehouden, overal in de Verenigde Staten. Het is opmerkelijk dat de opzet in wezen dezelfde is als die we zoveel jaar geleden bedachten in de bibliotheek van de benedictijner abdij van het St. Joseph Seminary College in Covington (waar ik dit nu schrijf). Om te beginnen gaat mijn dank uit naar hem: Chris, dankjewel voor de suggestie die je deed. Die blijkt goed gewerkt te hebben.

Nog heel wat andere mensen ben ik dank verschuldigd: vooral mijn ouders, omdat zij mij het geloof hebben doorgegeven, mij naar mijn eerste Communie hebben geleid, en altijd trouw met mij naar de Mis zijn gegaan; mijn naaste vrienden en gesprekspartners op het terrein van bijbelstudie, in het bijzonder Michael Barber, met wie ik talloze gesprekken had over mijn onderzoek op dit gebied; mijn vele studenten op het Our Lady of Holy Cross en Notre Dame Seminary, die mijn eindeloze verhandelingen over de eucharistie hebben moeten verduren; Brian Butler, die mij als eerste het idee gaf de lezing te bewerken tot een boek dat

iemand werkelijk zou willen lezen; en allen die bereid waren door gebed en steun mij te helpen in vijf intense jaren met verschillende banen, verschillende woningen en vier nieuwe kinderen!

Ik wil in het bijzonder Gary Jansen van Doubleday bedanken voor zijn enthousiasme over het project en zijn voortreffelijke redactionele werk en ook mijn goede vriend Scott Hahn die mij met hem in contact bracht en het voorwoord schreef. Ik ben jullie beiden veel verschuldigd.

En tot slot heb ik alles wat dit boek aan goeds heeft te danken aan het geduld, de liefde en steun van mijn prachtige echtgenote, Elizabeth, en onze kinderen: Morgen, Aidan, Hannah, Marybeth en baby Pitre (nog niet geboren en nog zonder naam!). Elizabeth, die zelf heel wat beter schrijft dan ik, was de eerste die de ruwe versie van het manuscript heeft gelezen. Zonder haar begeleiding en steun zou het als boek heel wat minder geworden zijn; zonder haar trouw en kameraadschap zou ik heel wat minder mans zijn geweest. Aan haar draag ik dit boek op. Moge ons gezin eens samenkomen in dat hemelse beloofde land, waar zelfs het nieuwe manna op zal houden te bestaan en we niet langer de Ene die het ware brood des levens is vaag, als door een spiegel zien, maar zoals Hij is van aangezicht tot aangezicht.

Voorwoord

door Scott Hahn

Op een afstand van tweeduizend jaar is het voor ons de gewoonste zaak van de wereld om Jezus' kruisiging een offer te noemen. Christenen zijn de erfgenamen van een lange traditie waarin op deze manier gesproken, gedacht en gebeden wordt. Maar de joden uit de eerste eeuw die getuigen waren van die gebeurtenis, zullen de kruisiging niet als een offer hebben gezien. Het had geen van de kenmerken die in de oude wereld een offer karakteriseerden. Op Calvarië was geen altaar en evenmin een officieel aangestelde priester aanwezig. Wel was er een doding, maar deze vond plaats ver van de tempel, de enige plek waar in het jodendom rechtmatig offers konden worden opgedragen. Het gebeurde zelfs buiten de poorten van de heilige stad.

De heilige Paulus legde echter voor zijn generatie en met name voor zijn medejoden de verbinding. In de eerste brief aan de christenen van Korinte introduceert hij eerst het woord 'kruis' (1, 18), waarna hij Christus *ons paaslam* noemt, dat *is geslacht* (5, 7). Zo legt hij dus de connectie tussen het paasfeest dat werd gevierd als het Laatste Avondmaal en de kruisiging op Calvarië.

Het was inderdaad die eerste eucharistie die Jezus' dood veranderde van een terechtstelling in een offergave. Bij het Laatste Avondmaal gaf Hij zijn lichaam om gebroken te worden, zijn bloed om vergoten te worden als op een altaar.

Toen Paulus het verhaal van het Laatste Avondmaal opnieuw vertelde (1 Kor 11, 23-25), sprak hij over de gebeurtenis in offertermen. Hij citeert Jezus die het *het nieuwe verbond in mijn bloed* noemt, een verwijzing naar de woorden van Mozes die bij het offeren van stieren zegt: *Dit is het bloed van het verbond* (Ex 24, 8). Het offerbloed bevestigde

het verbond, omdat Mozes het op het ene moment en Jezus het op het andere moment zei.

Ook citeert Paulus Jezus, die het Laatste Avondmaal een gedachtenis noemt, wat een andere technische term voor een specifiek tempeloffer (herdenkingsoffer) was.

Voor het geval we een van deze connecties hebben gemist, vergelijkt Paulus de christelijke maaltijd (de eucharistie) met de offers in de tempel (1 Kor 10, 18) en zelfs met de offers van de heidenen (1 Kor 10, 19-21). Alle offers, zegt hij, geven gemeenschap, broederschap. De aan afgoden gebrachte offers geven gemeenschap met boze geesten, maar het offer van de christenen geeft gemeenschap met het lichaam en bloed van Jezus (1 Kor 10, 16).

Paulus' visie op Jezus' lijden is verbazingwekkend. Hij laat ons zien dat het niet louter gaat om hoe groot Jezus' *lijden* was, maar om de omvang van zijn *liefde*. Lijden wordt door liefde tot een offer.

De dood op Calvarië was niet gewoon een wrede en bloedige terechtstelling. Door zijn zelfgave in de bovenzaal werd Jezus' dood iets anders. Het werd het offer van een gaaf paaslam, de zelfgave van een hogepriester die zichzelf voor de verlossing van anderen gaf. Hij is zowel priester als offer. Want *Christus, heeft ons bemind en zich voor ons overgeleverd als offergave en slachtoffer, God tot een lieflijke geur* (Ef 5, 2). Dat is liefde: totale zelfgave.

De eucharistie stort die liefde in ons, onze liefde met die van Christus, ons offer met het zijne verenigend. De heilige Paulus predikte: *En nu, broeders, smee ik u bij Gods erbarming: wijdt uzelf aan Hem toe als een levende, heilige offergave, die Hij kan aanvaarden. Dat is de geestelijke erediens die u past* (Rom 12, 1). Let wel, Paulus zegt: wijdt uzelf toe (meervoud), maar hij heeft het over een enkele offergave (enkelvoud). Want hoewel we met velen zijn, is ons offer één met Jezus eigen offer, dat *eens voor al is gedaan* (Heb 7, 27; 9, 12; 9, 26; 10, 10).

Paulus leert ons dat de eucharistie gericht is op het

kruis, en het kruis op de verrijzenis. In de heilige Communie nuttigen christenen de gekruisigde en verrezen mensheid van Jezus. Dat bereiken we door middel van lijden, maar we ontvangen de hostie als een onderpand van eeuwigdurende glorie en we hebben de genade om het overige te doorstaan.

We kunnen dit pas volledig op waarde schatten als we geleerd hebben het te zien zoals het “in het begin” was, zoals het voor de eerste joodse christenen was, die aan een oude, vertrouwde wereld een einde zagen komen en een nieuwe als een hemels Jeruzalem zagen neerdalen. Dit prachtige boek van dr. Brant Pitre biedt ons alles wat we nodig hebben om te waarderen wat eens was, zodat we des te duidelijker kunnen zien wat “is, nu en altijd, een wereld zonder einde”.

In de wereld die komen gaat, bestaat geen eten of drinken (...) maar de rechtvaardigen zitten met kronen op hun hoofd, genietend van de schittering van de goddelijke aanwezigheid, zoals geschreven staat: *zij mochten God aanschouwen. Toen aten zij en dronken zij* (Exodus 24, 11).

- Babylonische Talmoed, Tractaat *Berakoth* 17a

[De priesters in de tempel] waren gewoon [de gouden tafel] op te heffen en het toonbrood erop te laten zien aan hen die voor de hoogtijdagen waren gekomen, onder het uitspreken van de woorden: "Ziehier, Gods liefde voor u!"

- Babylonische Talmoed, Tractaat *Menahoth* 29a

Inleiding

Die dag zal ik nooit vergeten. Ik was tweedejaarsstudent en verloofd. Het was een prachtige lentedag en mijn toekomstige bruid en ik reden door de stad waar we opgroeiden. We waren op weg naar de predikant van haar kerk om over de huwelijksplechtigheid te praten. We waren zo gelukkig als maar kon. Er was slechts een klein probleempje: ik was van huis uit katholiek en Elizabeth behoorde tot de Southern Baptist Church. Als gevolg daarvan hadden we verschil van mening over hoe je de Bijbel moest interpreteren, maar we waren wel zover dat we elkaars overtuiging respecteerden, zelfs op punten waarover we het niet eens waren. Daarom hadden we goede hoop dat we onze beide families zouden kunnen samenbrengen in wat we een 'oecumenische huwelijksdienst' noemden, waarin met respect met de tradities van beide families zou worden omgegaan.

Het plan was om de huwelijksceremonie in haar kerk te laten plaatsvinden, je kunt immers maar op één plek trouwen. Dus waren we op weg om met de dominee van haar kerk over de grote dag te praten. Oorspronkelijk was het plan een kort bezoekje af te leggen - ongeveer een kwartier - om zijn toestemming te krijgen daar de huwelijksplechtigheid te mogen houden. We dachten dat het gesprek geen problemen zou opleveren, zeker omdat haar grootvader zelf als dominee de stichter en bouwer van de kerk geweest was. Natuurlijk zou ons niets in de weg gelegd worden om het kerkgebouw te gebruiken.

Helaas, dat was een vergissing. Want de kerk had onlangs een nieuwe dominee gekregen, iemand die we nog nooit ontmoet hadden. Hij was pas beroepen: vers van de predikantenopleiding en vol vuur voor het Evangelie. Belangrijker nog, hij was niet al te vriendelijk gezind jegens de Katholieke Kerk.

Aanvankelijk was de toon van het gesprek beleefd en

gemoedelijk. Maar voordat de dominee erin toestemde de huwelijksplechtigheid in zijn kerk te houden, wilde hij eerst iets meer weten over onze persoonlijke geloofsovertuiging. Op dat moment veranderde het kwartiertje dat we gepland hadden voor het krijgen van toestemming voor het gebruik van het gebouw, in een bijna *drie uur* durende theologische worstelwedstrijd. Het leek me een eeuwigheid, zolang bleef hij mij het vuur na aan de schenen leggen over elk twistpunt binnen het katholieke geloof:

“Waarom aanbidden de katholieken Maria?” vuurde hij als eerste vraag op me af. “Weet je niet dat alleen God aanbeden mag worden?”

“Hoe kun je in het vagevuur geloven?” zei hij. “Laat maar eens zien waar het woord vagevuur in de Bijbel voorkomt”, ging hij door. “Waarom bid je tot de overledenen. Weet je niet dat dat necromantie is?”

“Weet je dat de Katholieke Kerk in de middeleeuwen boeken aan de Bijbel heeft toegevoegd?” vroeg hij verder. “Met welk gezag kan een door mensen gestichte instelling het Woord van God wijzigen?”

Volgende vraag: “Hoe staat het met de paus? Geloof je echt dat hij, als gewoon mens, onfeilbaar is? Dat hij nooit zondigt? Niemand is zonder zonde behalve Jezus Christus.”

En zo ging het door, een paar uur lang. Gelukkig was ik een serieus type en had ik de bescheiden verdienste om in mijn plaatselijke parochie de quiz over de Catechismus te hebben gewonnen. Bovendien was ik een hartstochtelijk lezer. Op mijn achttiende had ik als eerstejaarsstudent de hele Bijbel van voor tot achter gelezen. Ik was dus in staat enig verweer te bieden en mezelf te verantwoorden. Maar dat maakte hem des te feller. Uiteindelijk hadden geen van mijn pogingen succes om mijn katholieke geloof te verdedigen.

Tijdens die ontmoeting kwamen heel wat onderwerpen ter sprake. Maar de gedachtewisseling die me het meest is

bijgebleven, was die over het Laatste Avondmaal van de Heer - wat de katholieken de eucharistie noemen.

Om te begrijpen wat ik nu ga zeggen is het van belang te weten wat de Katholieke Kerk over de eucharistie leert. Het woord eucharistie is afgeleid van het Griekse *eucharistia*, wat 'dankzegging' betekent. Het woord verwijst naar Jezus, die tijdens het Laatste Avondmaal het 'dankgebed uitsprak' (*eucharistesas*, Mt 26, 26-28). Wanneer een katholiek priester het brood en de wijn van de eucharistie neemt en Jezus' woorden van het Laatste Avondmaal uitspreekt - "dit is mijn lichaam", "dit is mijn bloed" - worden volgens het katholieke geloof brood en wijn daadwerkelijk het lichaam en bloed van Christus. Hoewel de uiterlijke gedaanten van brood en wijn blijven - de smaak, het uiterlijk et cetera - is de *werkelijkheid* daar niet langer brood en wijn. Er is alleen Jezus: zijn lichaam en bloed, zijn ziel en zijn godheid. Dit wordt genoemd de leer van Jezus' *realis presentia* in de eucharistie.¹ Het is duidelijk waarom dit voor iemand moeilijk te geloven is, inclusief mijn theologische gesprekspartner.

"En hoe staat het met het Laatste Avondmaal van de Heer", zei hij. "Hoe kunnen jullie katholieken leren dat brood en wijn werkelijk het lichaam en bloed van Jezus worden? *Geloof* je dat echt? Dat is belachelijk."

"Natuurlijk geloof ik dat", antwoordde ik. "De eucharistie is het belangrijkste in mijn leven."

Waarop hij antwoordde: "Begrijp je dan niet dat je, als het bij het Laatste Avondmaal werkelijk om Jezus' lichaam en bloed ging, je dan Jezus opeet. Dat is kannibalisme!" Dan, na een stilte om het dramatische effect te vergroten: "Besef je niet dat als je werkelijk Jezus kon eten, je *Jezus zou worden*?"

Ik had geen idee wat ik hierop moest zeggen en met een glimlach van 'dat dacht ik wel', liet hij zien dat hij me klem had.

Inderdaad wist ik toen niet wat ik daarop moest zeg-

gen. Hoewel ik de Bijbel had gelezen, wist ik toch niet uit mijn hoofd waar elk onderdeel van mijn geloof in de heilige Schrift te vinden was. Ik wist wel iets over mijn geloof, maar niet per definitie waarom ik het geloofde en nog minder waar ik een bewijs ervoor kon vinden.

Met het verstrijken van de jaren zou ik erachter komen dat er tientallen boeken over deze onderwerpen bestaan, met bijbelse antwoorden op al zijn tegenwerpingen.² Ik was in een overwegend katholiek deel van Zuidoost-Louisiana opgegroeid en had me nog nooit op zo'n manier hoeven te verdedigen. Natuurlijk hadden Elizabeth en haar familieleden mij al eerder aan de tand gevoeld over onderwerpen als het vagevuur of waarom de katholieke Bijbel meer boeken had dan de protestantse. Een volledige 'Bijbel-aanval' op het katholieke geloof had ik echter nog nooit ondergaan. De dominee wist niet van ophouden en het gevolg was desastreus. Uiteindelijk klapte ik dicht, zweeg en liet hem doortieren.

Ten slotte eindigde hij het bezoek door zich tot mijn toekomstige vrouw te wenden met de woorden: "Het spijt me, maar ik kan je nu geen definitief antwoord geven. Ik heb er erg veel moeite mee je met een ongelovige in de echt te verbinden."

Onnodig te zeggen dat Elizabeth en ik helemaal van streek zijn spreekkamer verlieten. We reden naar huis met tranen van ongeloof in onze ogen over wat er zojuist was gebeurd.

Die nacht was vreselijk.

Toen ik probeerde te slapen, raasden alle onderwerpen die we hadden besproken als een dolle door mijn hoofd. Keer op keer speelden de scènes door mijn hoofd - ik wilde dat ik dit had gezegd, betreurde dat ik dat niet had gezegd. Hoe meer ik nadacht over wat er was gebeurd, hoe bozer ik werd.

En hoe bozer ik werd, des te meer besefte ik dat ik, van

alle onderdelen van het geloof waarop de dominee mij had aangevallen, het meest geraakt was door zijn gespot met de werkelijke tegenwoordigheid van Jezus in de eucharistie. Heel mijn leven was de eucharistie het centrum van mijn geloof geweest. Ik herinner me niet dat ik als kind ooit, om welke reden dan ook, een zondagse eucharistieviering (wat katholieken gewoonlijk de Mis noemen) te hebben overgeslagen. Bovendien herinnerde ik me ook niet maar een enkel moment niet te hebben geloofd dat het in de eucharistie om het werkelijke lichaam en bloed van Jezus ging, of daaraan getwijfeld te hebben. Dat lijkt moeilijk te geloven, maar het is waar. Ik had het gewoon in geloof aangenomen. Zelfs toen ik ouder werd, is het nooit in me opgekomen dat de leer van de Kerk over de werkelijke tegenwoordigheid van Jezus in de eucharistie onbijbels zou zijn, en zelfs onwaar. Toch was er hier een dominee met een graad in de theologie die duidelijk meer van de Bijbel wist dan ik en de idee alleen al belachelijk maakte.

Waar moest ik het zoeken? Wat moest ik doen? De meest logische stap was teruggaan naar de Bijbel en zelf gaan kijken.

Toen gebeurde er iets wat mijn leven voor altijd zou veranderen.

Ik stond op uit bed, en na de lamp aangedaan te hebben ging ik recht op de boekenplank af en pakte er de in leer gebonden New American Bible met goudsnee die ik bij mijn vormsel van mijn ouders had gekregen. Ik was wanhopig. Is het mogelijk, dacht ik, dat de werkelijke tegenwoordigheid van Jezus in de eucharistie niet strookt met de Bijbel? Ik was vastbesloten als het moest de hele nacht op te blijven om dit zelf te achterhalen. Maar toen ik de Bijbel opensloeg gebeurde er iets merkwaardigs. (Met de grootste nadruk moet ik hier zeggen dat het echt gebeurd is.) Ik bladerde niet zomaar wat, ik keek niet in het register. Ik zocht niet een speciale passage die zou zeggen hoe ik mij voelde, ik opende alleen mijn bijbel, keek erin en zag met-

een deze woorden van Jezus, in rode letters staan:

Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u: als gij het vlees van de Mensenzoon niet eet en zijn bloed niet drinkt, hebt gij het leven niet in u. Wie mijn vlees eet en mijn bloed drinkt, heeft eeuwig leven en Ik zal hem doen opstaan op de laatste dag. Want mijn vlees is echt voedsel en mijn bloed is echte drank. (Joh 6, 53-55)

Voor de tweede keer die dag stonden de tranen me in de ogen, zo erg, dat ik de bladzijden nauwelijks kon zien. Deze keer waren het tranen van vreugde - vreugde over de ontdekking dat het geloof in de eucharistie uit mijn kindertijd lang niet zo onbijbels was als de dominee had doen voorkomen. Ik was opgetogen dat Jezus zelf gezegd had dat zijn vlees en bloed werkelijk 'echt voedsel' en 'echte drank' waren en dat Hij zijn leerlingen de opdracht had gegeven ze te ontvangen om zo het eeuwig leven te kunnen verwerven. *Wat, dacht ik, staat dit echt in de Bijbel?! Hoe komt het dat ik dat nooit eerder heb gezien. Hoe heb ik dit kunnen missen?*

Ik moet toegeven dat ik op dat moment de neiging kreeg het telefoonnummer van de dominee op te zoeken en hem op te bellen met de vraag: "Zeg, hebt u ooit Johannes 6 gelezen? Jezus zegt daar zelf: *Hij die Mij eet zal leven door Mij.* Controleer het maar, vers 57!"

Maar dat deed ik niet. (Helaas moet ik zeggen dat ik hem in feite nooit meer gesproken heb.) Ik deed de Bijbel dicht, helemaal ondersteboven van wat ik net ontdekt had. Hoe meer ik erover nadacht, hoe verbaasder ik was. Zoals ik wel wist, is de Bijbel een dik boek en zoals ik later zou merken zijn er maar een handjevol passages die feitelijk over de eucharistie gaan en maar een paar verzen die rechtstreeks over Jezus' tegenwoordigheid in de eucharistie spreken. Hoe groot was de kans dat ik die nacht, terwijl ik niet kon slapen vanwege dat gesprek, bij het open slaan van de Bijbel niet alleen een tekst over de eucharistie, maar ook precies die verzen zou treffen? Hoe waarschijnlijk was het dat ik meteen zou stoten op Jezus' meest expliciete on-

derricht in de hele heilige Schrift over zijn tegenwoordigheid in de eucharistie?

Dit gebeurde meer dan vijftien jaar geleden. Maar het was een keerpunt voor mij. Op meer dan een manier is het een van de redenen waarom ik nu bijbelwetenschapper ben en mijn dagen (en nachten) doorbreng met het bestuderen van en onderwijzen en schrijven over de Bijbel. In feite was mijn gedachtewisseling met die dominee olie op het vuur wat betreft mijn belangstelling voor de Bijbel. Als gevolg daarvan veranderde ik van studie, Engelse literatuur werd godsdienstwetenschappen. Ik bleef de Bijbel bestuderen. Uiteindelijk verkreeg ik mijn doctorsgraad in het Nieuwe Testament aan de University of Notre Dame.

In die jaren leerde ik twee dingen die van belang bleken voor mijn zoektocht en die nodig zijn om uit te leggen waarom ik uiteindelijk besloot dit boek te schrijven.

Om te beginnen realiseerde ik me dat Jezus' woorden in de evangeliën vaak niet zo eenvoudig zijn als ze op het eerste gezicht lijken. Niet in de laatste plaats omdat niet iedereen de tekst van Johannes 6 beschouwt als een doorslaggevend bewijs voor de werkelijke tegenwoordigheid van Jezus in de eucharistie. Veel mensen vatten Jezus' woorden bijvoorbeeld symbolisch op of 'spiritueel'. Ze gaan ervan uit dat Jezus niet bedoelde dat zijn leerlingen zijn woorden letterlijk namen. *Het vlees is van geen nut; het is de geest die het levend maakt*, zegt Hij in hetzelfde hoofdstuk, en ook: *De woorden die Ik tot U gesproken heb zijn geest en leven* (Joh 6, 63). Bovendien stellen sommige geleerden dat Jezus als jood uit de eerste eeuw dergelijke dingen nooit gezegd kan hebben. De wet van Mozes is heel duidelijk wanneer deze het drinken van bloed verbiedt: *Niemand van u mag bloed nuttigen* (Lv 17, 12). Zo bezien is het historisch niet waarschijnlijk, zo niet onmogelijk dat een joodse man, zelfs een joodse profeet, anderen zou opdragen zijn vlees te eten en zijn bloed te drinken.

Bovendien had ik in elk stadium van mijn studie, van beginnend student tot en met mijn doctorsgraad, het voorrecht door diverse joodse hoogleraren begeleid te worden. Deze leermeesters openden voor mij niet alleen de wereld van het jodendom, maar hielpen mij ook iets heel belangrijks over het christendom in te zien. Als je echt wilt weten wie Jezus in heel zijn doen en laten was, dan moet je zijn woorden en daden begrijpen in hun historische context. Dat wil zeggen dat je niet alleen met het vroege christendom vertrouwd moet raken, maar ook met het vroege jodendom. Zoals Amy-Jill Levine, een van mijn vroegere hoogleraren, schrijft:

“In Jezus’ eigen omgeving moest zijn optreden zinnig zijn, en deze omgeving is Galilea en Judea. Jezus kan slechts volledig begrepen worden als Hij met joodse ogen uit de eerste eeuw wordt gezien en met joodse oren uit de eerste eeuw beluisterd (...) Om Jezus’ invloed in zijn eigen milieu te begrijpen - waarom sommigen ervoor kozen Hem te volgen, anderen om Hem af te wijzen en weer anderen probeerden Hem te doden - vergt inzicht in dit milieu.”³

De woorden van Levine sluiten aan bij wat paus Benedictus XVI tijdens een audiëntie zei:

“Wat dit aangaat, dient gezegd dat men *de boodschap van Jezus volledig misverstaat als men die zou losmaken uit de context van het geloof en de hoop van het uitverkoren volk*: zoals de Doper, zijn onmiddellijke voorloper, richt ook Jezus zich allereerst tot Israël (Mt 15, 24) om er de ‘oogst’ van de eschatologische tijd te houden, die met Hem is aangebroken.”⁴

Dit is krachtige taal. Door Jezus’ woorden los te maken van het geloof en de hoop van het joodse volk zouden we volgens paus Benedictus Hem ‘volledig misverstaan’. Zoals we in dit boek zullen zien, is dat precies wat er bij de verschillende interpretaties van Jezus’ woorden bij het Laatste Avondmaal is gebeurd. Keer op keer is er geen rekening gehouden met Jezus’ joodse achtergrond, met als

gevolg dat veel lezers van het Evangelie Hem niet hebben begrepen.

Ik hoop te laten zien dat Jezus' woorden, door de aandacht te richten op de joodse achtergrond van zijn onderricht, zinvol worden en zelfs op een stimulerende, krachtige manier tot leven komen. Uit ervaring kan ik zeggen dat ik steeds meer gefascineerd raakte door de bestudering van Jezus' onderricht tegen de joodse achtergrond. Het werd een steeds grotere uitdaging voor mij om op een andere manier te zien wie Hij was, wat Hij deed en wat dat voor mijn leven vandaag de dag betekent.

Dus of u nu katholiek of protestant bent, jood of niet-jood, gelovig of ongelovig, als u zich ooit heeft afgevraagd wie Jezus echt was, dan nodig ik u uit met me mee te gaan op deze tocht. Zoals we zullen zien zijn het juist de joodse wortels van Jezus' woorden waardoor we de geheimen kunnen ontraadselen over wie Hij was en wat Hij bedoelde, toen Hij tegen zijn leerlingen zei: *Neemt en eet, dit is mijn lichaam.*

Hoofdstuk 1 Het mysterie van het Laatste Avondmaal

Jezus en het jodendom

Jezus van Nazaret was een jood. Zijn moeder was een joodse vrouw, Hij werd op joodse wijze besneden en groeide op in een joodse stad in Galilea. Als jonge man bestudeerde Hij de joodse Thora, vierde Hij de joodse feesten en hoogtijdagen en ging Hij op bedevaart naar de joodse tempel. Toen Hij dertig was, begon Hij in joodse synagogen te preken over de vervulling van de joodse Schrift, waarbij Hij aan het joodse volk Gods Koninkrijk verkondigde. Aan het einde van zijn leven vierde Hij het joodse paasfeest, werd berecht door een joodse raad van priesters en ouderlingen, genaamd het Sanhedrin, en werd gekruisigd buiten de grote joodse stad Jeruzalem. Boven zijn hoofd hing een bord waarop in het Grieks, Latijn en Hebreeuws te lezen stond: *Jezus van Nazaret, Koning der Joden* (Joh 19, 19).

Deze opsomming laat zien dat het jood zijn van Jezus een historisch gegeven is. Maar is het belangrijk? Als Jezus iemand is die werkelijk heeft geleefd, dan is het antwoord bevestigend. Voor de duidelijkheid, eeuwenlang hebben christelijke theologen boeken over Jezus geschreven waarin weinig aandacht was voor zijn joodse achtergrond. Zij richtten zich vooral op het onderzoek naar de kwestie of Jezus werkelijk God was. Toch kan niemand die geïnteresseerd is in de mensheid van Jezus - met name als het gaat om de oorspronkelijke betekenis van zijn woorden en daden - voorbijgaan aan zijn joodse identiteit. Jezus was een historische figuur die in een bepaalde tijd en op een bepaalde plaats leefde. Daarom moet ieder die poogt zijn woorden en daden te begrijpen, er rekening mee houden dat Jezus leefde in een traditioneel *joodse* omgeving. Hoewel Jezus bij een paar gelegenheden niet-joden (heidenen)

welkom heette die Hem als Messias erkenden, was Hij volgens eigen zeggen eens en vooral gezonden voor *de verloren schapen van het huis van Israël* (Mt 10, 6). Dit wil zeggen dat in principe al zijn woorden tot een gehoor van joden in een joodse omgeving waren gericht.

Zo probeerde Jezus bij zijn eerste prediking in zijn eigen stad Nazaret op typisch joodse manier duidelijk te maken dat Hij de Messias was. Hij begon niet luid van de daken te roepen: "Ik ben de Messias." Nee, in plaats daarvan nam Hij de boekrol met de teksten van de profeet Jesaja en zocht de plaats op die over de komst van een 'gezalfd' bevrijder gaat (zie Js 61, 1-4). Na de profetie van Jesaja voorgelezen te hebben, sloot Jezus de boekrol en zei Hij tegen zijn gehoor: *Het Schriftwoord dat gij zojuist gehoord hebt, is thans in vervulling gegaan* (Lc 4, 21). Met deze woorden kondigde Hij zijn medejoden aan dat hun lang gekoesterde hoop op de komst van de Messias, de 'gezalfd' (Hebreeuws: *mashiah*), eindelijk in vervulling was gegaan - in Hem. Zoals we in de loop van dit boek zullen zien, was dit de eerste van de vele keren dat Jezus de heilige Schrift zou gebruiken om zichzelf aan zijn joodse toehoorders bekend te maken als de langverwachte joodse Messias.

Gij moogt het bloed niet drinken

Als Jezus zichzelf als de joodse Messias beschouwde, dan hebben we te maken met een historisch probleem - een soort mysterie. Enerzijds gebruikt Jezus de joodse geschriften rechtstreeks als inspiratie voor veel van zijn meest befaamde onderrichtingen (hierbij valt opnieuw te denken aan zijn preek in de synagoge van Nazaret). Anderzijds zei Hij dingen die rechtstreeks tegen de joodse geschriften in leken te gaan. Misschien is hiervan het meest onthutsende voorbeeld zijn onderricht over het eten van zijn vlees en drinken van zijn bloed. Volgens het Evangelie van Johan-

nes sprak Jezus in een andere joodse synagoge op een andere sabbatdag de volgende woorden:

“Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u: als gij het vlees van de Mensenzoon niet eet en zijn bloed niet drinkt, hebt gij het leven niet in u. Wie mijn vlees eet en mijn bloed drinkt, heeft eeuwig leven en Ik zal hem doen opstaan op de laatste dag. Want mijn vlees is echt voedsel en mijn bloed is echte drank...” Dit zei Jezus bij zijn onderricht in de synagoge van Kafarnaüm. (Joh 6, 53-54, 59)

En opnieuw daarna, bij het Laatste Avondmaal, in de nacht waarin Hij werd verraden:

Onder de maaltijd nam Jezus brood, sprak de zegen uit, brak het en gaf het aan zijn leerlingen met de woorden: “Neemt, eet; dit is mijn Lichaam.” Daarna nam Hij de beker en na het spreken van het dankgebed reikte Hij hun die toe met de woorden: “Drinkt allen hieruit want dit is mijn Bloed van het Verbond, dat voor velen vergoten wordt tot vergeving van zonden.” (Mt 26, 26-28)

Wat betekenen deze merkwaardige woorden? Wat bedoelde Jezus toen Hij tegen zijn joodse toehoorders in de synagoge zei dat zij zijn vlees moesten eten en zijn bloed moesten drinken om het eeuwige leven te verkrijgen? Wat bedoelde Hij toen Hij tegen zijn joodse leerlingen zei dat het brood bij het Laatste Avondmaal zijn ‘lichaam’ was en de wijn zijn ‘bloed’? Waarom gaf Hij hun de opdracht hiervan te eten en te drinken?

Deze en nog veel meer andere vragen zullen we in de komende hoofdstukken nader bekijken. Voorlopig wil ik alleen duidelijk maken dat de geschiedenis van het christendom een groot aantal verschillende antwoorden op deze vraag laat zien. In de loop van de tijd hebben de meeste christenen Jezus’ woorden letterlijk genomen: zij geloven dat het brood en de wijn in de eucharistie werkelijk het Lichaam en Bloed van Christus worden. Met name vanaf de tijd van de protestantse hervorming in de zestiende eeuw zijn veel anderen er echter van overtuigd dat Jezus zijn

woorden alleen symbolisch bedoelde. Weer anderen, bijvoorbeeld sommige hedendaagse historici, ontkennen dat Jezus dergelijke dingen gezegd zou hebben, ook al worden ze in alle vier de evangeliën vermeld, evenals in de brieven van Paulus (zie Mt 26, 26-29; Mc 14, 22-25; Lc 22, 14-30; Joh 6, 53-58; 1 Kor 11, 23-26).

Er zijn allerlei redenen waarom er zo verschillend over wordt gedacht. Om te beginnen zijn Jezus' woorden schokkend. Niemand, zelfs de Messias niet, zou toch zijn volgelingen opdracht kunnen geven zijn vlees te eten en zijn bloed te drinken? Volgens het Evangelie van Johannes zeiden de leerlingen toen zij deze woorden hoorden dan ook: *Deze taal stuit iemand tegen de borst. Wie kan daarnaar luisteren?* (Joh 6, 60). Zij vonden Jezus' woorden zo aanstootgevend dat zij Hem nauwelijks konden aanhoren. En inderdaad trokken velen van hen zich terug *en verlieten zijn gezelschap* (Jo 6, 66). Hij liet hen weggaan. Vanaf het aller-eerste begin vonden de mensen Jezus' opdracht om zijn vlees te eten en zijn bloed te drinken uiterst aanstootgevend.

Er is nog een reden voor onenigheid, en die is wat subtieler. Zelfs al bedoelde Jezus wat Hij over het eten van zijn vlees en drinken van zijn bloed zei letterlijk, wat zou een dergelijke opdracht dan kunnen betekenen? Had Hij het over kannibalisme - het eten van het vlees van een menselijk lichaam? Hoewel er geen uitgesproken verbod op kannibalisme in de joodse Bijbel staat, werd het zeker als een taboe beschouwd. Ook hierover bevatten de evangeliën getuigenissen. *De Joden geraakten daarover met elkaar in twist en zeiden: "Hoe kan Hij ons zijn vlees te eten geven?"* (Joh 6, 52). Een goede vraag die een duidelijk antwoord verdient.

Misschien is het sterkste verzet tegen Jezus' woorden afkomstig uit de joodse Schriften zelf. Zoals elke jood wist, is het volgens de Bijbel iedere jood volstrekt verboden *het bloed* van een dier *te drinken*. Hoewel heel wat heidense religies het drinken van bloed een volstrekt aanvaardbaar

onderdeel van hun eredienst vonden, verbood de mozaïsche wet dit heel expliciet. Dat is bijvoorbeeld te zien in de volgende regels uit de Schrift:

Alles wat leeft en beweegt, zal u tot voedsel dienen (...) Alleen vlees met de ziel - vlees met het bloed er nog in - moogt gij niet eten. (Gn 9, 3-4)

Als iemand, een Israëliet of een vreemdeling die bij u woont, bloed nuttigt, tred Ik persoonlijk tegen hem op en verwijder hem uit zijn volk. Want de levenskracht van mens en dier zit in het bloed. Ik sta u alleen toe het te gebruiken op het altaar om verzoening te bewerken, want door de levenskracht bewerkt het bloed verzoening. Daarom heb Ik de Israëlieten gezegd: "Niemand van u mag bloed nuttigen, ook niet de vreemdeling die bij u woont." (Lv 17, 10-12)

Wel kunt gij in al uw steden en zo vaak ge wilt, slachten en vlees eten, naargelang de zegen die Jahwe uw God u schenkt. Iedereen, rein of onrein, mag daarvan eten, net als van een gazel of een hert. Alleen het bloed moogt ge niet eten; dat moet ge als water weg laten lopen. (Dt 12, 15-16)

Het verbod op het drinken van dierlijk bloed is duidelijk een ernstige zaak. Daartegen ingaan betekende van God en zijn volk 'afgesneden' worden. Laat het ook duidelijk zijn dat het om een universele wet gaat. God verwachtte niet alleen dat het uitverkoren volk zich daaraan zou houden, maar ook alle ongelovige 'vreemdelingen' die te midden van hen woonden. Tot slot de reden voor het verbod. De mensen mochten geen bloed consumeren, omdat de 'levenskracht' of de 'ziel' (Hebreeuws: *nephesh*) van het dier zich in het bloed bevindt. Zoals Leviticus zegt: *want door de levenskracht bewerkt het bloed verzoening* (Lv 17, 11). Terwijl geleerden nog steeds zoeken naar de exacte betekenis van deze woorden, is één ding duidelijk: in de oude wereld stonden de joden erom bekend dat zij weigerden bloed te nuttigen.

Met deze bijbelse achtergrond in gedachten worden Jezus' woorden bij het Laatste Avondmaal des te myste-

rieuzer. Hoe zou Jezus als jood zijn leerlingen ooit hebben kunnen opdragen zijn vlees te eten en zijn bloed te drinken? Zou dat niet zonder meer een breuk met de bijbelse wetten hebben betekend, die het drinken van bloed verbieden? Inderdaad, hoe kon Jezus iets dergelijks zeggen, zelfs als Hij zijn woorden alleen *symbolisch* bedoelde? Betekende deze opdracht niet een overtreding van de *geest*, zo niet de letter van de wet? Zoals de joodse geleerde Geza Vermes aangeeft:

“Alleen de gedachte al aan het eten van het vlees van een mens en in het bijzonder het drinken van zijn bloed (...) zelfs als er toestemming is gegeven in overdrachtelijke zin, past volstrekt niet in een Palestijns-Joodse culturele context (zie Joh 6, 52). Met hun diepgewortelde taboe wat bloed betreft, zouden de toehoorders van Jezus bij deze woorden kotsmisselijk zijn geworden.”

Dus, wat moeten we met deze woorden van Jezus?

Kijken met joodse ogen van vroeger

In dit boek wil ik proberen te laten zien dat Jezus' woorden letterlijk genomen moeten worden. Evenals de meerderheid van de christenen door de eeuwen heen ben ik ervan overtuigd dat Jezus zelf leerde dat Hij werkelijk aanwezig is in de eucharistie. Hierin ga ik mee met de apostel Paulus, een Farizeeër uit de eerste eeuw en een groot kenner van de joodse wet, als hij zegt:

Ik spreek toch tot verstandige mensen; vormt uw eigen oordeel over wat ik ga zeggen. Geeft niet de beker der zegening die wij zegenen, gemeenschap met het bloed van Christus? Geeft niet het brood dat wij breken, gemeenschap met het lichaam van Christus? (1 Kor 10, 15-16)

Het is mijn bedoeling uit te leggen hoe bij joden uit de eerste eeuw, zoals Jezus, Paulus en ieder van de apostelen, de opvatting over het drinken van wat voor bloed ook - en

zeker mensenbloed - kon veranderen. De overtuiging dat het een schande was in de ogen van God, veranderde in het geloof dat het bloed van Jezus feitelijk *noodzakelijk* is voor christenen: *als gij het vlees van de Mensenzoon niet eet en zijn bloed niet drinkt, hebt gij het leven niet in u* (Joh 6, 53).

Hiervoor moeten we teruggaan tot de eerste eeuw na Christus, om vanuit de oorspronkelijke context te begrijpen wat Jezus zei en deed. In zekere zin betekent het dat we onze moderne 'bril' moeten afzetten en proberen de dingen te zien zoals de joodse christenen deden. Als we met joodse ogen naar het Laatste Avondmaal kijken en het plaatsen tegen de achtergrond van de joodse eredienst, geloofsovertuiging en toekomstverwachtingen, komen we iets merkwaardigs tegen. We zullen ontdekken dat het oude jodendom en het vroege christendom meer gemeenschappelijk hebben dan we in eerste instantie zouden denken. In feite zullen we merken dat het juist het joodse geloof was dat de eerste christenen in staat stelde te geloven dat het brood en de wijn van de eucharistie werkelijk het Lichaam en Bloed van Jezus Christus zijn.

Helaas duikt er dan meteen een probleem op. Om Jezus te kunnen horen spreken zoals de eerste leerlingen Hem gehoord hebben, moeten we ons met twee essentiële informatiebronnen vertrouwd maken: 1) de joodse *Schrift*, bekend als het Oude Testament en 2) de oude joodse *traditie* die vervat is in geschriften die niet tot de joodse Bijbel behoren.

Afgaand op mijn ervaring met studenten denk ik dat veel moderne lezers - met name christenen - zich met de joodse Bijbel op ongemakkelijk en onbekend terrein voelen. Dat geldt vooral voor die passages in het Oude Testament die over de oude joodse rituelen, offers en eredienst gaan. Passages die van groot belang zijn als we Jezus' laatste maaltijd met zijn vrienden voorafgaand aan zijn kruisiging nader willen onderzoeken. Wat betreft de oude joodse geschriften *buiten* de Bijbel, bijvoorbeeld de Misjna en de

Talmoed: deze worden niet in wijde kring door niet-joden gelezen, afgezien van specialisten in bijbelwetenschappen.

Daarom kan het nuttig zijn in het kort de joodse geschriften te beschrijven waarop ik mij in de loop van dit boek baseer. (Deze bladzijde kan in de komende hoofdstukken ook als referentiekader dienen om op terug te grijpen.) Ik wil hierbij benadrukken dat ik *niet* de bedoeling heb te suggereren dat Jezus deze teksten, waarvan sommige lang na zijn dood zijn ontstaan, zelf zou hebben gelezen. Wat ik wil zeggen is dat een groot deel ervan getuigt van oude joodse *tradities* die in Jezus' tijd gemeengoed waren. Met een opmerkelijke indringendheid bieden zij een *verklaring* voor passages in het Nieuwe Testament die een weerslag zijn van joodse gebruiken en opvattingen.

Met dit in gedachten zijn de belangrijkste joodse bronnen, afgezien van het Oude Testament, de volgende:

- *De Dode Zeerollen*: een verzameling oude joodse geschriften die tussen de tweede eeuw voor Christus en 70 na Christus werden gekopieerd. De verzameling bevat veel teksten uit de Tweede Tempelperiode, de tijd waarin Jezus leefde.

- *De werken van Flavius Josephus*: een joodse geschiedschrijver, een Farizeeër, die in de eerste eeuw leefde. Josephus' werken zijn uitermate belangrijke getuigenissen voor de geschiedenis en cultuur van het jodendom ten tijde van Jezus en de eerste christenen.

- *De Misjna*: een uitgebreide verzameling mondeling overgeleverde tradities van joodse rabbijnen die leefden van ongeveer 50 voor Christus tot 300 na Christus. Het merendeel van de tradities betreft kwesties op het gebied van wet en eredienst. Afgezien van het Oude Testament blijft de Misjna voor het rabbijnse jodendom de meest gezagvolle getuigenis van de joodse overlevering.

- *De Targums*: oude joodse vertalingen en parafrazen van de Bijbel vanuit het Hebreeuws naar het Aramees. Deze ontstonden kort na de Babylonische ballingschap

(587 v.Chr.), toen veel joden Aramees begonnen te spreken in plaats van Hebreeuws. Over de precieze data zijn de geleerden het niet eens.

- *De Babylonische Talmoed*: een omvangrijke compilatie - meer dan dertig boekdelen - van de gebruiken van joodse rabbi's die tussen circa 220 en 500 na Christus leefden. De Talmoed bevat zowel opvattingen over wetstechnische kwesties als interpretaties van de Bijbel, in de vorm van een uitgebreid commentaar op de Misjna.

- *De Midrashim*: oude joodse commentaren op verschillende boeken van de Bijbel. Hoewel delen ervan ouder zijn dan de Talmoed, bevatten ze een groot aantal schriftcommentaren die worden toegeschreven aan rabbi's die leefden ten tijde van het ontstaan van de Misjna of de Talmoed.

Deze opsomming bevat volstrekt niet alle oude joodse geschriften die voor een goed begrip van het Nieuwe Testament van belang zijn, maar het zijn de teksten waarop ik me in de loop van dit boek het meest zal beroepen.

In het bijzonder wil ik het belang van de rabbijnse vakliteratuur benadrukken: de Misjna, de Talmoed en de Midrashim. Hoewel veel van deze teksten na Jezus' tijd ontstonden, zijn zowel rabbijnse geleerden als deskundigen op het gebied van het Nieuwe Testament het erover eens dat het nog steeds de moeite waard is ze te bestuderen, mits dit met omzichtigheid gebeurt. Zo maken de rabbi's er bijvoorbeeld aanspraak op dat zij tradities in stand houden die teruggaan tot de tijd waarin de tempel nog overeind stond (voor 70 na Christus). In veel gevallen is er voldoende aanleiding om deze aanspraken serieus te nemen. Bovendien speelt de rabbijnse literatuur tot op de dag van vandaag nog steeds een belangrijke rol in het leven van de joodse gemeenschappen, wat niet geldt voor de Dode Zee-rollen of de geschriften van Flavius Josephus. Daarom zal ik vooral aandacht besteden aan de Misjna en de Talmoed, die door veel joden worden beschouwd als de gezagheb-

bendste getuigen van de oude, vertrouwde joodse traditie.

Met dit in gedachten kunnen we nu onze aandacht richten op die oude joodse geloofsgegevens over de komst van de Messias die misschien enig licht kunnen werpen op de eucharistische woorden van Jezus. Het is jammer dat de meeste hedendaagse lezers maar weinig op de hoogte zijn van het joodse gedachtegoed over de komst van de Messias. In feite is een groot deel van wat de meeste christelijke lezers hierover weten vaak erg versimpeld, doorspekt met overdrijvingen of zelfs zonder meer onjuist.

Om Jezus' onderricht dus in zijn historische context te plaatsen moeten we wat hulp bieden en onze vraagstelling verruimen: wat hoopten de joden uit de eerste eeuw feitelijk dat God zou doen? We weten dat velen van hen verwachtten dat Hij de Messias zou sturen, maar hoe dachten zij dat de Messias zou zijn? Wat verwachtten zij dat zou gebeuren als Hij uiteindelijk zou komen?